

MARIJA KINDURYTĖ-SIVICKIENĖ

**APIE XIX a. LIETUVIŲ KOLONIJŲ KALBĄ
BALTARUSIJOJE**

Baltarusijos TSR teritorijoje esama dviejų rūšių lietuvių kalbos salų. Vienos jų yra „išlikinės“, t. y. dėl vienaip ar kitaip susiklosčiusių istorinių aplinkybų atsijo nuo pagrindinio lietuvių kalbos ploto. Jos nemaža tyrinėtos ir aprašinėtos jau XIX a. pabaigoje ir vėliau, XX amžiuje. Ypač tas tyrinėjimas suaktyvėjo 6-me dešimtmetį, kai buvo susidomėta lietuvių kalbos tarmėmis bei baltų ir slavų kalbų dabartiniais kontaktais, jų sąveika.

Tačiau Baltarusijoje yra ir kitokio pobūdžio lietuvių kalbos salų. Tai nedidelės kolonijos – pavieniai kaimai, apgyventi lietuvių, atsikėlusiu čia XIX a. pabaigoje (1885–1890 m.) iš buv. Vilniaus bei Kauno gubernijų. Keliolika tokiių didesnių ar mažesnių kaimų buvo išsimetę dabartinėse Vitebsko, Mogiliovo, Minsko srityse (taip pat gretimoje Smolensko srityje). Ne visos kolonijos išsilaike iki šių dienų.

Kaip lietuviški kaimai Baltarusijoje atsirado, daug žinoma iš pačių gyventojų pasakojimų. Dabar tarp jų jau nėra gimusių Lietuvoje, atvykusiu čia su savo tévais. Paskutiniai iš jų mirė maždaug prieš 20 metų.

Mažažemmai valstiečiai déjos i bendrijas, vyko iš gimtinės į šias carinės Rusijos gubernijas, vildamiesi pigesnės žemės, dažniausiai parduodamos iš varžytinių. Caro vyriausybė sudarė vykstantiems tam tikras sąlygas. Iš Maskvos Valstiečių banko jie galėjo gauti ilgalaikę paskolą.

Būtent taip dvarininko Termano dvare įsikūrė lietuviškas Málkavos (blr.: Малькаўка) kaimas (straipsnio autorės gimtinė, žr. Киндурис 1956), Mogiliovo sr., Mstislavlio rajone, 35 km į vakarus nuo Mstislavlio. 1885 m. čia atvyko 42 ūkininkų šeimos, nusipirkę Malkavos dvarą, kuriam priklausė apie 3200 ha miškingos žemės. Dauguma gyventojų atvyko čia iš Linkmenų ir jų apylinkių, esančių dabar Utenos, Švenčionių ir Ignalinos rajonų paribyje. Čia įsikurdami, dalį dvaro miško sunaudojo trobesių statybai, daug jo išskarto ar išdegino, kad būtų dirbamos žemės. XX a. pradžioje malkaviečiai išsiskirstė į vienkiemius, o 1939 m. vienkiemiai buvo panaikinti, visi grįzo į seno kaimo vietą. Malkava buvo vienas iš didesnių tokios kilmės kaimų Baltarusijoje. Iki 1929 m. Jame buvo apie 80 ūkių ir 525 gyventojai, vėliau, 1956 m. 45 ūkių ir apie 280 gyventojų. Laikui bėgant jų mažėjo.

Įdomių duomenų randame vienintelėje tokio pobūdžio V. Skardžio knygelėje Скардзic, 1929), kur išvardyti ir trumpai aprašyti lietuviškos gyvenvietės, nurodytas gyventojų skaičius, jų kilmė.

Labai reikšmingas laiko tarpas Baltarusijos lietuvių gyvenime buvo 1927–1937 m. Tuo metu buvo įkurtos ir veikė pradinės arba septynmetės (didesniuose

kaimuose) lietuviškos mokyklos. O Vitebsko srities Dimanovos gyvenvietėje 1928–1938 m. veikė lietuvių internatinė mokykla, iš septynmetės palaipsniui išaugusi į vidurinę. Ten suvažiuodavo mokytis jaunimas iš visų Baltarusijos lietuviškų kaimų, taip pat ir iš kitų TSRS vietovių (Smolensko, Saratovo sr.). Kaimuose buvo organizuoti nacionaliniai kolūkiai. Veikė klubai, skaityklės, rengti vakarai, susirinkimai. Vyresnieji taip pat buvo mokomi skaityti ir rašyti lietuviškai. Kaimuose daugelis skaitė laikraštį „Raudonasis artojas“, leistą Minske, taip pat žurnalą „Priekalas“, spausdintą Maskvoje.

Visa tai labai pagyvino kolonijų lietuviškumą. Bendrinė lietuvių kalba šiuo laikotarpiu turėjo tiesioginės įtakos kilusių iš jvairių vietovių kaimiečių kalbai. Gal todėl kai kurie ryškūs tarmių reiškiniai ir vyresniųjų atstovų kalbos nepersidavė kitai kartai, jų vaikams. Malkavos tarmėje tokiu pavyzdžiu gali būti dzūkavimas. Leksikoje atsirado nemaža naujadarų: *daždienis*, *klūbas-skaityklà*, *kolektývas*, *sočlenktýnës*, *pìrmininkas*, *pirmùnas* ir t. t. Daugelis bendrinės kalbos žodžių tapo žinomi ir vyresniuosios kartos atstovams. Tiesa, pastarieji juos vartojo, priklausomai nuo situacijos. Šiaip jau būdavo tenkinamasi tarmybėmis (pvz.: vietoj *érzinti*, *mìndžioti*, *kiëmas*, *lìesas*, *svirduliúoti*, *šiùkšlës* buvo sakoma *trótint*, *trapint*, *atšlaîmas*, *skriaužnas*, *svirdakiliuóti*, *šègžmas*) arba svetimybėmis (pvz.: ne: *bjaurùs*, *bùlvè*, *gañdras*, *kolektývas* ‘kolūkis’, *žiürëti* bet: *špëtnas*, *bùlba*, *buciônas* | *bùsilas*, *kalküozas*, *dabót* ir pan. (žr. Сивицкене 1963).

Padėtis émë keistis po to, kai buvo panaikintos lietuviškos mokyklos (1938 m. kovo mén.), nacionaliniai kolūkiai prijungti kaip brigados prie gretimų baltarusiškų kolūkių. Didžiojo Tévynės karo audros gerokai išblaškė šių kaimų gyventojus. Daugelis grjžo į Lietuvą. Tuščiose Malkavos sodybose apsigyveno karo pabégėliai, žmonės iš kitur. Nebesimokiusieji lietuviškoje mokykloje nei skaito, nei rašo lietuviškai. Laiškus savo artimiesiems į Lietuvą jie rašo lietuviškai rusiškomis (baltarusiškomis) raidémis. Plinta ir gilėja bilingvizmas, nors jis néra vienodas. Vis daugiau kaimiečių, kalbédami lietuviškai, vartoja svetimybų – žodžių, jų junginių, tokų kaip: *pretsedätelius* ‘pirmininkas’, *spasuðbnas* ‘gabus’, *staršinià* ‘pirmininkas’, *dirba un praizvuðstvas* ‘gamyboje, gamykloje’ – председатель, способный, старшина, работает на производстве. Gimtosios kalbos funkcijos bei vartojimo sfera susiaurejo. Tačiau ir dabar, praéjus šimtmeciu, gimtoji šnekta tarp kaimiečių lietuvių Malkavoje lieka vienintelė bendravimo prie-monė. Tik pačių tokų gyventojų dabar labai maža, apie 20 žmonių. Panaši situacija yra ir kituose lietuviškuose kaimuose, kurie dar ligi šiolei išliko.

1964 m. straipsnio autorė apsilankė dviejuose lietuvių kaimuose, esančiuose Minsko srityje, Krupkų rajone (Крýпкі, Крýпскі р-н): Litvinka (Літвінка) ir Asinauka (vietiniu vadinama Бальшáя Асíнаўка). Tada (prieš 20 metų) juose buvo dar daug kalbančių lietuviškai, nors gyveno jau ne vien lietuviai. Šių kaimų šnekto skirtinges. Lietuviai atsikélé čia iš skirtinę vietovę. Litvinkos gyventojai vadina save vilniečiais, t. y. kilusiais iš buvusios Vilniaus gubernijos, Trakų apskrities. Iš pradžių čia buvo įsikūrusios 12 šeimų. Litvinkoje labai ryškūs dzūkų tarmés bruožai, pavyzdžiu, išlaikyti trumpieji kirčiuoti *i*, *ù* ir ilgieji nekirčiuoti; *t' > c'*, plg. *präšom aic' válgyc'*. Plačiai vartojamas iliatyvas; adesyvo ir aliatyvo formos, atrodo,

bus sustabarėjė, dažnos formos tik *namiępi*, *namópi*. Litvinkoje išliko senas dzūkų įprotis vakaraus kūrenti lauke ugnį, rinktis prie jos, virti vakarienę. Žmonės nuoširdūs, patiklūs.

Kito kaimo, esančio už 30 km nuo Litvinkos, Balšája Asinauka gyventojai atsikėlė iš buv. Kauno gubernijos, mini Troškūnus, Anykščių Raguvélę. Išlaikė šioms vietovėms būdingus tarmės bruožus, pavyzdžiui, tarseną: *kórvé, atómena, dēga, rięzginiés*. Kaimas kitoks ir etnografiškai: geri trobesiai, aptverti kiemai. Žmonės mažiau patiklūs, daugiau užsidarę.

Ir šių kaimų gyventojai savo kalboje vartoja baltarusiškų žodžių ir tiesiog neasi-miliuotų junginių. Jiems būdinga dvikalbystė. Jaunesnių kartų žmonės dirba ir gyvena miestuose (Borisove, Minske, Mogiliove), retai lankosi kaime. Atsirado daug mišrių šeimų, kurių vaikai jau nebemoka lietuviškai. Vis mažiau lieka senesnių kaimo gyventojų.

Šie ir kiti minėti ekstraliningvistiniai faktoriai lemia lietuviškų salų gyvavimo trukmę.

LITERATŪRA

- Киндурис 1956 – Киндурис М. К. Литовский говор в белорусском окружении. (Говор дер. Мальковка в БССР): Дис. ... канд. филол. наук. Л.: ЛГУ, 1956.
- Киндурис 1956а – Киндурис М. К. Литовский говор в белорусском окружении. (Говор дер. Мальковка в БССР): Автореф. ...дис. канд. филол. наук. Л.: ЛГУ, 1956.
- Сивицкене 1963 – Сивицкене М. Семантические особенности славянских лексических заимствований на материале изолированного литовского говора // Kalbotyga (Языкоznание). Вильнюс, 1963. Т. 6. С. 99 – 107.
- Скардзіс 1929 – Скардзіс В. Літоўцы на Беларусі. Мінск, 1929.

О ЯЗЫКЕ ЛИТОВСКИХ КОЛОНИЙ XIX В. В БЕЛОРУССИИ

Резюме

Кроме „остаточных“ островов литовского языка, расположенных в соседней с Литвой Гродненской обл., на территории Белоруссии имеются литовские острова иного происхождения. Это небольшие колонии, отдельные села литовцев-переселенцев в Витебской, Минской, Могилевской областях, прибывших сюда в 80-е гг. XIX в. из разных мест бывш. Ковенской и Виленской губерний. По данным переписи населения 1926 г., в Белоруссии проживали 6863 литовца. Несомненно, большинство их приходилось на литовские села.

О времени, причинах и условиях появления литовских колоний в Белоруссии известно из рассказов самих жителей, из немногих печатных источников. Малоземельные литовские крестьяне организовывались в товарищества и уходили из родных мест в поисках земли. Земля приобреталась у разорявшихся помещиков при посредничестве Московского поземельного банка. Банк предоставлял переселенцам долгосрочную ссуду. Так, напр., на месте имения помещика Термана появилось и литовское село Мальковка (Мстиславский р-н Могилевской обл., в 35 км на запад от Мстиславля). Это одно из наиболее крупных литовских поселений. Сюда пришли выходцы из бывш. Свенцянского уезда Линкмянской и соседних волостей Виленской губ. Исходную территорию уцелевших литовских колоний можно легко определить по диалектным данным, несмотря на то, что минуло около 100 лет со времени их основания.

Наиболее значительным периодом в жизни литовских переселенцев были 1927–1937 гг. Тогда были открыты и действовали начальные и семилетние литовские школы. А в мест. Диманово Витебской обл. (Богушевский р-н) была средняя школа-интернат, куда съезжалась молодежь из всех литовских сел Белоруссии и даже из Смоленской, Саратовской обл. В литовских селах были организованы национальные колхозы, делопроизводство в них велось на литовском языке, работали клубы-читальни, проводились вечера и т. д. Старшее поколение обучалось литовской грамоте в ликбезах. Сюда доставлялась газета „Raudonasis artojas“, которая печаталась в Минске, и журнал „Priekalas“, издававшийся в Москве. Именно в то время говоры литовских сел получили большую поддержку со стороны литературного литовского языка. В них появился целый ряд новообразований — советизмов, параллелизмов (диалектное — общеноародное). Некоторые диалектные особенности в речи старшего поколения не нашли поддержки в речи последующих поколений.

Положение резко изменилось после того, как (в 1938 г.) были закрыты литовские школы, реорганизованы национальные колхозы. Все меньше молодежи оставалось на селе. После Великой Отечественной войны многие жители литовских деревень выехали в Литву. Появилось пришлое население, участились смешанные браки. Сфера и функции литовского языка все больше сужаются. Младшие поколения, еще говорящие на литовском языке, письменным литовским не владеют. Все больше развивается билингвизм. Кроме старых славизмов, в речи литовцев появляется много новых белорусских слов и неосвоенных выражений. Однако литовский язык остается единственным средством общения коренных жителей между собой. Нам неизвестны случаи смены языка индивида. Экстрагистические факторы предопределяют длительность существования подобных языковых островов.